

Радован БАКИЋ

ДЕМОГРАФСКО ПОПУЛАЦИОНА КРЕТАЊА У СЕЛИМА ЦРНЕ ГОРЕ ОД 1948. ДО 1991. ГОДИНЕ – УЗРОЦИ И ПОСЉЕДИЦЕ

1. ОПШТИ ОСВРТ

Демографско популациона кретања у црногорским селима увијек су била условљена низом екстерних и интерних фактора, као што су: историјска гибања, природни услови, однос државе према селима, услови живљења у њима и градовима, степен изражености носталгије ранијих становника према селу, уже локације села у односу на град и слично. Црногорско село увијек је било врло демографско популационе снаге Црне Горе. Историјске околности у дугом периоду и честе драматичне промјене геополитичких односа у окружењу, учиниле су село сигурнијим стаништем, пијементом слободних људи, базом националног опстајања, чуваром традиције и обичаја и поузданим произвођачем хране. Од 15. до 20. вијека градови су најчешће доживљавани као носиоци зла, одакле крећу казнене експедиције, силници за депортације, прикупљачи пореза и натуралних давања, паликуће, пљачкаши, отимачи, носиоци бешчашћа, изазивачи срамоћења и понижавања угледних домаћина, њихових жена, кћери и сестара, те и носиоци превођења у дуге вјере. Такви градови су избјегавани, чаки и за продају пољопривредних вишкова, те црногорско село у том дугом ходу никада није било афирмисано као робни произвођач и са муком је долазило до најосновнијих артикала за опстанак и минимално задовољавање животних потреба. Упркос свему, црногорско село успјело је да опстане, да се развија, јача економску снагу, а његови становници да из-

граде интересантне руралне цјелине и подигну вриједне споменике културе и обиљежја важнијих историјских догађаја.

До заокрета односа сеоског становништва према граду долази углавном од времена када они израстају у носиоце прогреса и слободe и центри бољих услова живљења, што се поклапа углавном са почетком 20. вијека, а нарочито са његовом другом половином, када се градови трансформишу у индустријске и свеукупне привредне центре развоја, центре школства, здравства, културе, банкарства; када се афирмишу као средишта народне власти и других установа и институција. Ти процеси, праћени мирним периодом развоја, покрећу снажне миграционе токове са села у градове, што доводи до демографско популационог пражњења села, због чега учешће сеоског становништва са 78,7% у 1948. опада на 41,75 у 1991. године, а учешће градског становништва расте са 21,6% на 58,2% укупног становништва Црне Горе. Ипак, ови процеси нијесу били истог интензитета у свим крајевима Црне Горе и разликују се између њених регија, општина, микроцјелина и насеља.

2. КРЕТАЊЕ УКУПНОГ БРОЈА СТАНОВНИКА

У освит друге половине 20. вијека у селима је живјело 78,7% укупног становништва Црне Горе (у апсолутним бројевима 296.796 становника). Село је било оличење здравог демографског стабла, извориште демографско популационе обнове, врело младе радне снаге значајне популационе величине (просјечно 247,3 становника) и велики потенцијал за демографско популациону обнову и јачање градских насеља. Послије приближно четири деценије (1991. године) ова слика црногорских села је из основа измијењена. У њима је те године живјело 41,7% становништва Црна Горе (у апсолутним бројевима 256.175) или за 40.621 лице мање него 1948. године, из чега произилази да се у том периоду *са села иселио њихов укупан природни прираштај и још 40.621 становника* (подвукао Р. Б.) Просјечна популациона величина села опала је на 213,5 становника, демографско стабло је оронуло (учешће старог становништва креће се између 25 и 30%, а у бројним селима и преко 30%); а 15 села остало је без сталних становника.

До 25 становника Црна Гора је 1948. године имала само 7 (0,6%), а 1991. године 160 села (13,3%) од чега је 15 било без сталних становника: од 26 до 50 становника 1948. године 31 село (2,6%), а 1991. године

ине 178 села (14,8%) и од 51 до 100 становника 1948. године 174 села или 14,5%, а 1991. године 201 село (16,7%), из чега произилази да је 1948. године до 50 становника Црна Гора имало 38, а 1991. године 338 села, односно 300 села више, а до 100 становника 1948. године од 212 села (17,7%), а 1991. године 539 села (44,8%) или приближно свако друго село. На другој страни, 1948. године од 201 до 500 становника Црна Гора имало је 479 села (39,9%), а 1991. године 255 села (21,3%) или 224 села мање. Дакле, у периоду од 1948. до 1991. године дошло је до популационе ерозије села, до уситњавања њиховог укупног броја становника и губитка њихове популационе снаге и радне виталности (подвукао Р. Б.).

Ови демографско популациони процеси нијесу били истог интензитета у оквиру четири главне регије Црне Горе: Црногорског приморја, средишње, сјеверне и сјевероисточне Црне Горе, Црногорско приморје имало је 1948. године 15 села у којима се број становника кретао од 0 до 50 (6,8%), а 1991. године 67 села (30,4%) или приближно свако треће село, односно 52 села више; средишња Црна Гора 1948. године 14 села (3,3%), а 1991. године 179 села (42,7%) или 165 села више; сјеверна Црна Гора 1948. године 8 села (2,4%), а 1991. године 87 села (27,0%) или 79 села више, а сјевероисточна Црна Гора 1948. године 1 село (0,4%), а 1991. године 3 села (1,3%). Дакле, 1991. године села са бројем становника од 0 до 50 на Црногорском приморју било је 30, 4% у средишњој Црној Гори 42,7%, сјеверној Црној Гори 27,0%, а у сјевероисточном дијелу Црне Горе само 1,3% од укупног броја села (подвукао Р. Б.).

На другој страни, од 201 до 500 становника Црногорско приморје имало је 1948. године 78 села (35,5%), а 1991. године 59 села (26,8) или 19 села мање; средишња Црна Гора 1948. године 160 села (38,1%), а 1991. године 53 села (12,6%) или 107 села мање; сјеверна Црна Гора 1948. године 124 села (37,7%), а 1991. године 51 село (15,6%) или 73 села мање, а сјевероисточна Црна Гора 120 села (41,1%), а 1991. године 92 села (29,8%) или само 28 села мање из чега произилази да је 1991. године од 201 до 500 становника Црногорско приморје имало 26,8%; средишња Црна Гора 12,6%; сјеверна Црна Гора 15,6%; а сјевероисточна Црна Гора 29,8% укупног броја села. Да би се ове разлике још боље илустровале, ваља истаћи да је 1991. године од 100 села између 501 и 1.000 становника у Црној Гори, 49 села било у сјевероисточнј Црној Гори, 8 у сјеверној, 21 у средишњој и 22 села у Црногорском приморју (табела 1).

Унутар Црногорског приморја, између његових општина постоје значајне разлике. Општина Бар је 1948. године до 50 становника имала само 2 села (2,5%), а већ 1991. године 24 села (30,4%), или приближно свако треће село; општина Будва 1948. године 9 села (31,0%), а 1991. године 21 село или 72,5% укупног броја села; општина Котор 1948. године 3 села (7,3%), а 1991. године 12 села (29,3%); општина Улцињ 1948. године 1 село (2,6%), а 1991. године 5 села (13,2%), а у општини Херцег Нови 1948. године није било села до 50 становника, а 1991. године 3 села (13,0%); У општини Тиват 1948. године није било села до 50 становника, а 1991. године 2 села (20%). Према томе, села до 50 становника 1991. године највише је имала општина Будва (72,5%), па општина Бар (30,4%) и општина Котор (29,3%) – подвукао Р. Б. Ради се углавном о селима дубљег залеђа, које чине подорјенска и подловћенска села и села Црмнице (подвукао Р. Б.), прилог 1.

Изразито популационо уситњавање села евидентно је у свим општинама средишње Црне Горе. До 50 становника 1948. године општина Даниловград није имала села, а 1991. године било их је 29 (37,1%), општина Никшић 1948. године без таквих села, а 1991. године 30 села (27,5%); општина Подгорица 1948. године 3 села (2,1%), а 1991. године 47 села (33,3%) и општина Цетиње 1948. године 11 села (12,0%), а 1991. године 73 села (79,4%) или 62 села више. Ради се углавном о селима крашких површина какве су. Бањани, Голија, Рудине, катунска крашка зараван, Комани, Пипери, Кучи, Братоножићи, Љеворучки крај, Малесија и љешанска крашка зараван – (подвукао Р. Б.). У селима ових општина дошло је, у овом периоду, до смањења броја села од 201 до 500 становника и то у општинама Даниловград са 30 на 9; општини Никшић са 51 на 17; општини Подгорица са 51 на 26 и општина Цетиње са 28 на 1 село (прилог 2).

У сјеверној Црној Гори број села до 50 становника са 8 у 1948. повећан је на 89 у 1991. години или за 81 село више. Посматрано по општинама то повећање, у овом периоду, било је следеће: у општини Жабљак са нуле на 5 (18,5%); општина Колашин са 3 (4,5%) на 17 (25,8%); општина Мојковац са нуле на 1; општини Плужине са 1 (2,4%) на 13 (30,9%); општина Пљевља са 4 (2,6%) на 47 (30,1%) и у општини Шавник са нуле на 6 села (23,1%). На другој страни, број села од 201 до 500 становника ове регије, у истом периоду смањен је са 124 на 51, а у оквиру општине Жабљака са 15 на 5; општине Колашин са 26 на 12; општине Мојковац није се мијењао (по 5 у оба

Табела 1. Сеоска насеља Црне Горе према популационој величини 1948. и 1991. године по регијама

Регија	године	Број села	0-25		26-50		51-100		101-200		201-300		301-500		501-1.000		Преко 1.000		
			Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.
Црногорско приморје	1948.	220	3	1,4	12	5,4	41	18,6	68	30,9	42	19,1	36	16,4	18	8,2	-	-	-
	1991.	220	41	18,6	26	11,8	25	11,4	39	17,7	26	11,8	33	15,0	22	10,0	8	3,7	-
Средњиша Црна Гора	1948.	420	1	0,2	13	3,1	64	15,2	156	37,2	98	23,3	62	14,8	24	5,7	2	0,5	-
	1991.	420	91	21,7	88	21,0	79	18,8	82	19,5	29	6,9	24	5,7	21	5,0	6	1,4	-
Сјеверна Црна Гора	1948.	329	3	0,9	5	1,5	64	19,5	119	36,2	72	21,9	52	15,8	14	4,2	-	-	-
	1991.	329	28	8,5	61	18,5	76	23,1	104	31,6	38	11,6	13	4,0	8	2,4	1	0,3	-
Сјевероисточна Црна Гора	1948.	231	-	-	1	0,4	4	1,7	52	22,5	43	18,6	77	33,3	52	22,5	2	1,0	-
	1991.	231	-	-	3	1,3	21	9,1	52	22,5	39	16,9	53	22,9	49	21,2	14	6,1	-
Црна Гора	1948.	1.200	7	0,6	31	2,6	174	14,5	400	33,3	260	21,7	219	18,2	105	8,8	4	0,3	-
	1991.	1.200	160	13,3	178	14,8	201	16,7	277	23,1	132	11,0	123	10,3	100	8,4	29	2,4	-

пописа); општине *Плужине* са 17 на 3; општина *Пљевља* са 43 на 24 и у општини *Шавник* са 18 на 2 села (прилог 3).

Процес популационог уситњавања села најспорије се, у овом периоду, одвијао у *сјевероисточној Црној Гори* и то са 1 (0,4%) на 3 села (1,3%), па је гро села 1991. године између 201 и 1.000 становника (141 или 64,1%), и још 14 села (6,1%) имало је више од 1.000 становника, из чега произилази да су села овог дијела *Црне Горе* била најмање изложена демографско популационим ерозионим процесима (подвукао Р. Б.). Општина *Андријевица* није у ово вријеме имала села до 50 становника, као ни општина *Плав*. Општине *Беране*, *Бијело Поље* и *Рожаје* 1991. године имале су само по једно насеље у тој величинској групи. Дакле, огромна већина села ових општина 1948. и 1991. године је у величинским групама између 201 и 1.000 становника, с тим што је тај број 1991. године био мањи (подвукао Р. Б.). Наиме, у општини *Андријевица* број села од 301 до 1.000 становника опао је са 17 (73,9%) на 6 (26,1%), општина *Беране* са 33 на 20; општина *Бијело Поље* са 46 на само 44, општина *Рожаје* са 18 на 16, док је у општини *Плав* пове-

ћан са 15 на 16 села, што значи да *села сјевероисточне Црне Горе још увијек популационо нијесу угрожена*. Ипак, изразито неповољни демографско популациони процеси захватили су и села *Шекуларске, Горњоселске и Величке жупе*. Тако је број становника *Шекуларске жупе* (села: Јашовиће, Мезгаље, Орах, Радмужевиће, Ровца) опао у овом периоду са 1.244 на 654 или 46,6%; Горњоселске (села: Вуча, Главаца, Курикуће, Лубнице, Праћевац) са 1.602 на 704 или за 56,1% и Величке жупе (село Велика) са 1.352 на 505 становника или 62,6%.

Да би слика о демографско популационим кретањима у селима Црне Горе, у овом периоду, била потпунија, важно је истаћи да је *892 села или 74,3% имало депопулацију, а само 308 села или 25,7% пораст укупног броја становника* (подвукао Р. Б.). У Црногорском приморју раст је имало 95 села (43,2%) средишњој Црној Гори 121 село (28,8%) у сјеверној Црној Гори 32 села (9,7%) и у сјевероисточној Црној Гори 92 села (39,8%). Демографско популациони раст углавном су имала *приградска села, села у равницама Зете и Бјелопавлића, али и села плавско гусињског басена, рожајског краја* и у непосредној зони морске обале. Илустрације ради, истичем да су приградска села Берана имала увећање броја становника 3,2 пута (Будимља 0,6, Беран Село 3,5, Долац 3,6, Доње Луге 6,8, Лужац 0,9 и Пешца 5,6 пута). Она су 1948. године имала 2.554, а 1991. године 8.318 становника (индекс 325,7). Треба нагласити да су се бројна приградска села, не само популационо, већ и урбано и функционално, значајно трансформисала у насеља градског карактера, па је реално очекивати или урастање у најближе градске организме или прекатегоризацију из села у градска насеља, као што се то и до сада дешавало.

Слични примјери могу се навести и за приградска села других већих црногорских градова.

Полазећи од овако испољених демографско популационих кретања код црногорских села, у овом периоду, могу се извести сљедеће важне констатације:

– да је број становника сеоских насеља опао и у апсолутним (за 40.621 лице) и у релативним показатељима (са 78,7% на 41,7% или за 37,0%);

– у Црногорском приморју релативно учешће сеоског становништва опало је са 68,6% на 40,8%; у средишњој регији са 71,1% на 24,0%; сјеверној Црној Гори са 88,9% на 56,4% и у сјевероисточној Црној Гори са 86,3% на 68,0%, односно да је 1991. године уче-

шће сеоског становништва било најниже у средишњој Црној Гори (24,0%), а највеће у сјевероисточној Црној Гори (68,0%);

– депопулацију је имало 74,3% сеоских насеља (у апсолутним показатељима 892), а пораст укупног броја становника 308 села или 25,7%, те да је 15 села без сталних становника (у општини Будва 5, Котор једно, Никшић три и општина Цетиње 5 села);

– посматрано по општинама депопулациони процеси драстично су погодили села општина: Цетиње (90 села од 92), Плужине (40 од 42), Андријевица (20 од 23) и Мојковац (10 од 12);

– просјечна величина села опала је са 247,3, на 213,5 становника;

– до 25 становника 1948. године Црна Гора је имала 7 (0,6%), а 1991. године 160 (13,3%) села; од 26 до 50 становника 31 (2,6%) 1948; а 178 (14,8%) 1991. године; односно 0-50 становника 1948. године 38 (3,2%), а 1991. године 338 (28,1%);

– до 100 становника 1948. године Црна Гора имала је 212 села (17,7%), а 1991. године 539 села (44,8%) или приближно свако друго село;

– од 201 до 500 становника 1948. године Црна Гора имала је 479 села (39,9%), 1991. године 255 села (21,3%) или 224 села мање;

– црногорско приморје 1991. године од 0 до 25 становника имало је 30,4%; средишња Црна Гора 42,7%; сјеверна Црна Гора 27,0%, а сјевероисточна Црна Гора само 1,3% укупног броја села;

– од 201 до 500 становника сјевероисточна Црна Гора имала је 29,8%; Црногорско приморје 26,8%, сјеверна Црна Гора 15,6%, а средишња Црна Гора 12,6% укупног броја села;

– најизразитије демографско популационо уситњавање унутар општина било је у општинама средишње регије, односно у њиховим крашким површинама, па је 1991. године до 50 становника општина Цетиње имала 73 села или 79,9% (1948. године 11 села или 12,0%); општина Подгорица 47 села или 33,3% (1948. године 3 села или 2,1%); општина Даниловград 29 села или 37,1% (1948. године није било села са тим бројем), а општина Никшић 30 села 27,5% (1948. године није било села са тим бројем);

– најспорији порецеси уситњавања били су у селима сјевероисточне Црне Горе, па је 1991. године у овој регији од 201 до 1.600 становника било 141 село или 61,0% и још 14 села или 6,1% са више од 1.000 становника;

– у сјеверосточној Црној Гори 39,8% села (92) имало је у овом периоду, демографско популациони раст; у Црногорском приморју

43,2%; у средишњој Црној Гори 28,8%, а у сјеверној Црној Гори само 9,7% укупног броја села, те да се ради о селима приградских зона, Зетске и Бјелопавлићке равнице, Плавско – гусињске котлине и рожајског краја;

– демографско популационим кретањима у селима Црне Горе у овом периоду, дошло је до разарања њиховог демографског стабла, ти процеси и даље дјелују, те се јасно називају процеси демографско популационог изумирања огромног броја села Црне Горе.

3. УЗРОЦИ И ПОСЉЕДИЦЕ ДЕМОГРАФСКОГ ПОПУЛАЦИОНИХ КРЕТАЊА У СЕЛИМА ЦРНЕ ГОРЕ

У току овог периода у Црној Гори владале су мирнодопске прилике, па је демографско популациона ерозија црногорских села у основи била узрокована социјално економским промјенама у којима су развој индустрије и туризма били доминантни. Сва инвестициона улагања углавном су била усмјерена према ове двије привредне гране, док су улагања у развој пољопривреде и села била готово занемарљива. Локација индустријских и туристичких капацитета била је везана за градска насеља и општинске центре, те су они нудили радна мјеста и запошљавање. То је за сеоско становништво било привлачно. Осим тога, градска насеља и општински центри се све убрзаније опремају друштвеним сервисима из области школства, здравства, културе, спорта, банкарства, државних органа, друштвених организација и слично, те нуде школовање и запошљавање младим кадровима, што је изазвало интензивније одласке са села, па ова насеља почињу све више да задовољавају здравствене, школске и културне потребе, што неминовно повећава њихову имиграциону привлачност. За све то вријеме *село не нуди ништа или готово ништа и због тога су потекле ријеке миграната са села, претежно младих и млађих средовјечних генерација*. Одлив је у основи имао два смјера:

а) према градским и општинским центрима Црне Горе и

б) према великим градовима СФРЈ који су универзитетски центри са развијеним престоничким и престижним индустријским, здравственим, школским и културним функцијама. Та кретања довела су до демографско популационе експлозије црногорских градова, па је ниво урбанизације са тог аспекта (постоје још и функционални аспект и аспект урбане опремљености) од 21,3% у 1948. по-

растао на 58,3% у 1991. години. Највећи степен у 1991. години достигао је у средишњој Црној Гори од 76,0% (1948. године 28,9%), па Црногорском приморју од 59,2% (1948. године 31,4%), те сјеверној Црној Гори од 43,6% (1948. године 11,1%), а најмањи у сјевероисточној Црној Гори од 32,0% (1948. године 13,7%). У том периоду Подгорица је увећана за 8,2 пута, Никшић 5,9, Пљевља 3,1, Бијело Поље 4,7, Беране 3,3, Рожаје 6,2, Бар 12,2, Будва 10,4, Доброта 8,0, Тиват 3,3, Улцињ 2,5, Херцег Нови 4,8, Мојковац 9,8, Жабљак 22,3 пута, итд. Од општинских центара најмању имиграциону привлачност имали су: Андријевица (894 и 933 становника) због тога што 30 година није била општински центар (од 1961. године до 1991. године), Колашин 2,2 пута, Шавник 2,4 пута, Плав 2,5 пута и Даниловград 2,1 пута.

Миграције са села изазвале су и позитивне и негативне посљедице, како у селима, тако и у градским насељима. У глобалу Црногорска села, осим у сјевероисточној Црној Гори, током ових просторних помјерања ослободила су се вишка радне снаге, а огроман број њих остао је без радно способног становништва, тако да је у њима у потпуности овладао сенилизација радне снаге. Демографско популационо сиромашење довело је и до слабљења економске основе села и назадовања свих пољопривредних грана. *Све је мање њива које се ору, многи воћњаци и виногради су запуштени, ливаде се све мање косе, катуни су постали готово симболични, селине се не користе, а сточарство је у великој мјери замрло.*

Интензивно досељавање сеоског становништва у градска насеља створило је у њима огромне проблеме. Са посебном оштрином испојили су се: непланска и незаконита изградња објеката, огроман притисак на техничке инфраструктурне системе као што су: енергетски, водоводни, канализациони и одлагање чврстог отпада; оптерећење друштвених сервиса, посебно школа и здравствених установа; притисак на стамбену изградњу, захтјеви за запошљавањем и све заостренији проблем незапослености и слично, што је градска насеља чинило све више оптерећеним разним проблемима, па и онима еколошке природе. По периферијама већих градских насеља развијела се семи урбанизација или урбанизација биведе, а најближа села су потпуно срастала са градовима и постајала саставни дјелови њихових организама. У Црногорском приморју ове неповољне тенденције довеле су до међусобног срастања насеља уз морску обалу и формирања уздужних агломерација, какве

се сада сријећу на Херцеговској ривијери, уз Которски и Тиватски залив, те и на Будванској, Барској и Улцињској ривијери.

Преко топографског ширења градских насеља „трошено” је обрадиво пољопривредно земљиште равница, котлина, поља и долина, што је било посебно нетагивно с обзиром на то да Црна Гора са њим није пребогата. У овом периоду неповратно су за пољопривредну производњу изгубљене значајне површине Беранске, Бјелопољске и Мојковачке котлине, Никшићког и Цетињског поља, Бјелопавлићке и Зетске равнице, те и мањих поља у Црногорском приморју.

4. ОДНОС ПРЕМА ЦРНОГОРСКОМ СЕЛУ НУЖНО ЈЕ МИЈЕЊАТИ

У новим геополитичким односима интерес Црне Горе је у очувању села и јачању његове демографско популационе и економске снаге. Сталне спољне миграције све су мање могуће, услови запошљавања су критични, а производња хране све више постаје важан изазов. У том погледу велики интерес окренут је према производњи еколошки здраве хране, као и према већој производњи специфичних производа за исхрану, којима потенцијално обилују висока планинска и медитеранска зона.

Разумијевање ових глобалних кретења од пресудног је значаја код дефинисања основне државне стратегије према развоју села и сеоског простора. Она мора бити окренута према сљедећим комплексима:

- a) демографско популационом подмлађивању села;
- b) јачању економске снаге и афирмисању робне производње на селу, и
- c) побољшању квалитета урбаних услова живљења у црногорским селима.

Сва три комплекса нужно чине међусобно јединство, јер само њихова цјеловитост обезбјеђује реализацију жељених циљева и њихову објективност. У том контексту, критичком сагледавању постојеће *мреже сеоских насеља у Црној Гори припада апсолутни приоритет, јер оваква каква је сада више је одговарала потребама прошлости, мање садашњости, а још мање потребама будућности.*

Стицајем низа спољних и унутрашњих околности Црна Гора се током посљедње декаде 20. вијека одговорније окренула селу и пољопривреди. Највећи допринос позитивном односу дали су пољопривредни научни и стручни радници, субјективни актери одлу-

чивања, али и просторни планери. Наиме, у процесу израде просторног плана Црне Горе и просторних планова општина, рађене су студије о мрежи и систему сеоских насеља, у којима су нарочито сагледани повезаност техничким инфраструктурним системима, као и повезаност са општинским центрима, опремљеност друштвеним сервисима, развијеност урбаних услова живљења, демографско популациона и економска снага, карактеристике мреже сеоских насеља и сходно томе предлагани модели ревитализације села. Најчешће оцјене у тим студијама биле су: да је постојећа мрежа села нерационална и веома скупа за одржавање, да су услови урбаног живљења у основи неповољни, села су неквалитетно опремљена техничким инфраструктурним системима, квалитетна опремљеност друштвеним сервисима је у опадању и огормна већина црногорских села је мале демографско популационе и економске снаге. Код избора модела међу просторним планерима увијек је била пристуна дилема – шта чинити са постојећом мрежом сеоских насеља. У тим расправама најчешће су била присутна два гледишта: *прво*, традиционалистичко и *друго* урбано економско. Код традиционалистичког приступа преовладала је носталгија за селом, родном грудом и гробовима предака и тражено је очување постојеће мреже црногорских села. Носиоци другог концепта залагали су се за радикалан заокрет који у суштини води ка смањивању мреже села, избору села са најповољнијим условима за развој, њиховом демографско-популационом укрупњавању и квалитетном урбаном опремању, правдајући то мањим улагањима у њихов плански развој и посебно много мањим трошковима одржавања техничких инфраструктурних система и друштвених сервиса. Коначну превагу није однијело ни једно гледиште и увијек је прихватано компромисно рјешење које се огледало у избору мреже сеоских насеља са тзв. централним функцијама у које ће се приоритетно улагати у опремање урбаним условима живљења и која ће као такво узбрати замирање и гашење осталих села нерационалних за улагање великих средстава, посебно у њихово одржавање. Ове дилеме и даље ће бити присутне, нарочито у знатно измијењеним геополитичким односима.

Значајно мјесто припада и избору варијанти демографско популационих политика и средстава за њихову реализацију. О томе се до сада суздрано говорило или се уопште није говорило. Углавном се све сводило на декларативно изјашњавање о нужности по-

вратка младих на село. Ипак, то су биле само усамљене појаве, а селу су се враћали само пензионери и то не као стални, већ као повремене становници.

У теорији и пракси познато је више варијанти демографско популационе политике чији су циљеви или измјене појединих демографских структура (старосне, полне, економске, образовне) или укупног броја становника. Никада се не спроводе изоловано, већ у склопу социјално економске политике, јер једино тако дају жељене резултате.

Иspoљене демографско популационе тенденције код црногорских села током друге половине 20. вијека, као и садашње стање демографског развика, показују значајне регионалне општинске и насељске разлике, па је прије избора варијанти демографско популационих политика неопходно, послије анализе и резултата пописа који ће се обавити 2003. године, сагледати све те специфичности. У сваком случају избор ће пасти на варијанте квантитативних (експанзионе и рестриктивне) и на варијанте квалитативних (структурних и редистрибутивних) демографско популационих политика. Избор средстава за њихову реализацију, у оквиру сваке варијанте, је врло широк, поготову када се та средства комбинују са социјално економском и просторно урбаном политиком, које морају бити цјеловите и комплексне. Осим тога, избор варијанти и средстава нужно је ослањати на расположиве природне и већ створене ресурсе, њихов квалитет, специфичности и потенцијлне могућности. Чини се да њихови стратешки циљеви морају бити усмјерени у два основна правца: први, ка изједначавању или приближном изједначавању услова живљења у сеоским и градским насељима, и друго ка трансформисању сељака од натуралног и робног произвођача са изгледним позитивним пословањем заснованим на принципима продуктивности и економске ефикасности. Улога државе је на овом плану стратешка и она је, посљедњих година, отворила нове позитивне процесе испољивши одговорност за будућу судбину црногорског села.

Прилог 1. Сеоска насеља Црногорског приморја према популационој величини 1948. и 1991. године по општинама

Општине	Године	Број села	0-25		26-50		51-100		101-200		201-300		301-500		501-1000		Преко 1000			
			Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Бар	1948.	79	-	2	2,5	18	22,8	21	26,6	12	15,2	17	21,5	9	11,4	-	-	-	-	
	1991.	79	13	16,5	11	13,9	6	7,6	18	22,8	7	8,9	9	11,4	10	12,6	5	6,3	-	-
Будва	1948.	29	2	6,9	7	24,1	10	34,5	7	24,1	3	10,4	-	-	-	-	-	-	-	-
	1991.	29	16	55,2	5	17,3	1	3,4	4	13,8	1	3,4	2	6,9	-	-	-	-	-	-
Котор	1948.	41	1	2,4	2	4,9	5	12,2	17	41,5	11	26,8	4	9,8	1	2,4	-	-	-	-
	1991.	41	7	17,1	5	12,2	10	24,4	7	17,1	7	17,1	4	9,8	1	2,3	-	-	-	-
Тиват	1948.	10	-	-	-	-	1	10,0	4	40,0	4	40,0	1	10,0	-	-	-	-	-	-
	1991.	10	1	10,0	1	10,0	1	10,0	3	30,0	2	20,0	1	10,0	-	-	-	-	-	-
Улцињ	1948.	38	-	-	1	2,6	5	13,2	15	39,5	7	18,4	7	18,4	3	7,9	-	-	-	-
	1991.	38	3	7,9	2	5,3	5	13,2	3	7,9	8	21,0	9	23,7	6	15,8	2	5,2	-	-
Х. Нови	1948.	23	-	-	-	-	2	8,7	4	17,4	5	21,7	7	30,5	5	21,7	-	-	-	-
	1991.	23	1	4,3	2	8,7	2	8,7	4	17,4	1	4,3	8	34,8	5	21,8	-	-	-	-
Црногорско приморје	1948.	220	3	1,4	12	5,4	41	18,6	68	30,9	42	19,1	36	16,4	18	8,2	-	-	-	-
	1991.	220	41	18,6	26	11,8	25	11,4	39	17,7	26	11,8	33	15,0	22	10,0	8	3,7	-	-
Црна Гора	1948.	1200	7	0,6	31	2,6	174	14,5	400	33,3	260	21,7	219	18,2	105	8,8	4	0,3	-	-
	1991.	1200	160	13,3	178	14,8	201	16,7	277	23,1	132	11,0	123	10,3	100	8,4	29	2,4	-	-

Напомена: Табелу и прилог обрадио аутор.

Прилог 2. Сноска насеља средишње Црне Горе према популационој величини 1948. и 1991. године по општинама

Општине	Године	Број села	0-25		26-50		51-100		101-200		201-300		301-500		501-1000		Преко 1000	
			Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Даниловград	1948.	78	-	-	-	-	10	12,8	38	48,7	23	29,5	7	9,0	-	-	-	-
	1991.	78	11	41,1	18	23,0	17	21,8	21	26,9	7	9,0	2	2,6	2	2,6	-	-
Никшић	1948.	109	-	-	-	-	12	11,0	35	32,1	25	22,9	26	23,9	10	9,2	1	0,9
	1991.	109	18	16,5	12	11,0	32	29,4	23	21,1	10	9,2	7	6,4	5	4,6	2	1,8
Подгорица	1948.	141	-	-	3	2,1	21	14,9	53	37,6	33	23,4	18	12,8	12	8,5	1	0,7
	1991.	141	15	10,6	32	22,7	18	12,8	33	23,5	11	7,8	15	10,6	13	9,2	4	2,8
Цетинье	1948.	92	1	1,1	10	10,9	21	22,8	30	32,6	17	18,5	11	12,0	2	2,1	-	-
	1991.	92	47	51,1	26	28,3	12	13,0	5	5,4	1	1,1	-	-	1	1,1	-	-
Укупно	1948.	420	1	0,2	13	3,1	64	15,2	156	37,2	98	23,3	62	14,8	24	5,7	2	0,5
	1991.	420	91	21,7	88	21,0	79	18,8	82	19,5	29	6,9	24	5,7	21	5,0	6	1,4
Црна Гора	1948.	1200	7	0,6	31	2,6	174	14,5	400	33,3	260	21,7	219	18,2	105	8,8	4	0,3
	1991.	1200	160	13,3	178	14,8	201	16,7	277	23,1	132	11,0	123	10,3	100	8,4	29	2,4

Прилог 3. Сеоска насеља сјеверне Црне Горе према популационој величини 1948. и 1991. године по општинама

Општине	Година	Број села	0-25		26-50		51-100		101-200		201-300		301-500		501-1000		Преко 1000	
			Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Жабљак	1948.	27	-	-	-	-	4	14,8	8	29,6	9	33,4	6	22,2	-	-	-	-
	1991.	27	2	7,4	3	11,1	10	37,0	7	25,9	5	18,6	-	-	-	-	-	-
Колашин	1948.	66	1	1,5	2	3,0	14	21,2	21	31,8	16	24,3	10	15,2	2	3,0	-	-
	1991.	66	4	6,1	13	19,7	14	21,2	22	33,3	10	15,2	2	3,0	1	1,5	-	-
Мојковац	1948.	12	-	-	-	-	-	-	2	16,7	1	8,3	4	33,3	5	41,7	-	-
	1991.	12	-	-	1	8,3	-	-	2	16,7	2	16,7	3	25,0	3	25,5	1	8,3
Плужине	1948.	42	-	-	1	2,4	7	16,7	17	40,5	10	23,7	7	16,7	-	-	-	-
	1991.	42	5	11,9	8	19,0	14	33,3	12	28,6	2	4,8	1	2,4	-	-	-	-
Пљевља	1948.	156	2	1,3	2	1,3	39	25,0	64	41,0	25	16,0	18	11,5	6	3,9	-	-
	1991.	156	17	10,9	30	19,2	32	20,5	49	31,4	18	11,5	6	3,9	4	2,6	-	-
Шавник	1948.	26	-	-	-	-	-	-	7	26,9	11	42,3	7	26,9	1	3,9	-	-
	1991.	26	-	-	6	23,1	6	23,1	12	46,2	1	3,8	1	3,8	-	-	-	-
Укупно	1948.	329	3	0,9	5	1,5	64	19,5	119	36,2	72	21,9	52	15,8	14	4,2	-	-
	1991.	329	28	8,5	61	18,5	76	23,1	104	31,6	38	11,6	13	4,0	8	2,4	1	0,3
Црна Гора	1948.	1200	7	0,6	31	2,6	174	14,5	400	33,3	260	21,7	219	18,2	105	8,8	4	0,3
	1991.	1200	160	13,3	178	14,8	201	16,7	277	23,1	132	11,0	123	10,3	100	8,4	29	2,4

Прилог 4. Сеоска насеља сјевероисточне Црне Горе према популационој величини 1948. и 1991. године по општинама

Општине	Године	Број села	0-25		26-50		51-100		101-200		201-300		301-500		501-1000		Преко 1000	
			Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Андријевица	1948.	23	-	-	-	-	-	-	4	17,4	2	8,7	14	60,9	3	13,0	-	-
	1991.	23	-	-	-	-	1	4,4	9	39,1	7	30,4	6	26,1	-	-	-	-
Беране	1948.	65	-	-	1	1,5	2	3,1	15	23,2	13	20,0	19	29,2	14	21,5	1	1,5
	1991.	65	-	-	1	1,5	12	18,5	14	21,5	12	18,5	8	12,3	12	18,5	6	9,2
Б. Поље	1948.	97	-	-	-	-	1	1,0	28	28,9	22	22,7	25	25,8	21	21,6	-	-
	1991.	97	-	-	1	1,0	8	8,3	24	24,7	16	16,5	24	24,7	20	20,6	4	4,2
Плава	1948.	21	-	-	-	-	-	-	1	4,8	4	19,0	6	28,6	9	42,8	1	4,8
	1991.	21	-	-	-	-	-	-	2	9,5	1	4,8	6	28,6	10	47,6	2	9,5
Рожаје	1948.	25	-	-	-	-	1	4,0	4	16,0	2	8,0	13	52,0	5	20,0	-	-
	1991.	25	-	-	1	4,0	-	-	3	12,0	3	12,0	9	36,0	7	28,0	2	8,0
Укупно	1948.	231	-	-	1	0,4	4	1,7	52	22,5	43	18,6	77	33,3	52	22,5	2	1,0
	1991.	231	-	-	3	1,3	21	9,1	52	22,5	39	16,9	53	22,9	49	21,2	14	6,1
Црна Гора	1948.	1200	7	0,6	31	2,6	174	14,5	400	33,3	260	21,7	219	18,2	105	8,8	4	0,3
	1991.	1200	160	13,3	178	14,8	201	16,7	277	23,1	132	11,0	123	10,3	100	8,4	29	2,4

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Др Радован Бакић, *Демографски развитак сјеверне Црне Горе*, Подгорица 1994.
2. Др Радован Бакић, *Демографске промјене у Пиви током друге половине 20. вијека*, реферат на Симпозијуму „У помен Обрену Благојевићу”, Плужине 2002.
3. Свеска пописа по насељима, Билтен 1, Савезни завод за статистику, Београд 1992.

Radovan BAKIĆ

DEMOGRAPHIC TRENDS OF POPULATION IN MONTENEGRIN VILLAGES FROM 1948 TO 1991

Summary

During the period from 1948 to 1991 depopulation was identified in 74,3% of Montenegrin villages. In 1991, in the middle region 61,5% of villages had up to 100 whereas 42,7% had to 50 inhabitants. The most serious situation was evident in Cetinje municipality villages, because 92,4% had up to 100 whereas 79,4% to 50 inhabitants; 90 villages out of 92 had a manner of depopulation. More or less the best demographic/population circumstances were in the northeastern Montenegrin villages, because 50,2% had more than 300 and 27,3% more than 500 inhabitants (only 10,4% villages had up to 100 inhabitants).

In current geopolitical relation, interest of Montenegro is to straighten both demographic population and economic forces of rural communities. Regarding it the most important determination of the country ought to provide gradual equal basis living conditions for villages and towns as well as affirmation of rural production into merchandise production. In unison that will also make it possible for young people, especially girls as wives and mothers to be, to chose living in rural communities.

The preference of population policy as well as its varieties and ways for their full realizations, has to be in connection with mentioned. In recent times Montenegro has made the significant make over.

